

Lux, modă
și alte
bagatele politicești

*Constanța Vintilă, Giulia Calvi,
Mária Pakucs-Willcocks,
Nicoleta Roman, Michał Wasiucionek*

*Lux, modă
și alte
bagatele politicești
în Europa de Sud-Est
în secolele XVI–XIX*

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Lucrare realizată în cadrul proiectului *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe (LuxFaSS)*, cu numărul ERC-2014-CoG no. 646489, finanțat de European Research Council, Horizon 2020 Program, și găzduit de Colegiul Noua Europă/New Europe College.

Redactor: Dionisie Pîrvuloiu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2021

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est în secolele XVI–XIX /
Constanța Vintilă, Giulia Calvi, Mária Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman,
Michał Wasıucionek – București: Humanitas, 2021
ISBN 978-973-50-7164-6
I. Vintilă, Constanța
II. Calvi, Giulia
III. Pakucs-Willcocks, Mária
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	7
<i>Prezentarea autorilor</i>	9
<i>Introducere</i>	13
PARTEA I: SURSELE CONSUMULUI	17
O introducere în sursele consumului 17 Albu­mele otomane de costume 20 Albu­mele de costume, practi­cile otomane și balcanice 27 Registrele vamale – surse pentru istoria comerțului și a consumului 49 Liste, liste, liste 52 Portrete și „zugravi” 58 Portrete ale burgheziei: Pictorul Giuseppe Tominz (1790–1866) 67 Gazetele secolului XIX și consumul 69 <i>Recomandări de lectură</i> 74	
PARTEA A II-A: PE DRUMURI: CĂLĂTORI, NEGUSTORI, CONSUMATORI	77
Călătorind prin sud-estul Europei în epoca premodernă 77 Toate drumurile duc la Constantinopol: Călătoria lui Johann Reissner (1753) 87 „Lucrurile ce mirgu pi drum” 89 Un negustor grec din Sibiu și clienții săi la sfârșitul secolului XVII 94 Marchitani și mămulari 97 Cumpărături în oraș: O topografie a prăvăliilor „grecilor” din Sibiu la sfârșitul veacului XVIII 99 Un negustor aromân din Brașov și rețeaua comercială transfrontalieră 103 <i>Recomandări de lectură</i> 109	
PARTEA A III-A: ȚESĂTURI, ÎNCĂLȚĂMINTE, BIJUTERII	111
Nuntă și consum în Valahia 111 Nunta la sașii ardeleni în secolele XVII–XVIII 118 Conduri de satin și papuci de saftian 123 Țesături și ornamente 130 Istoria bumbacului 134 Lalele, lalele 135 Haine și	

încălțări pentru norod 139	Șiruri de mărgăritare 144	Frumoasa Neaga de la Slatina 146	Bălașe, Smarande, Zamfire și bijuteriile lor 150	Ișlice, calpace, fesuri... 153	Moda șalurilor de cașmir 158	Șaluri și saricuri pentru boieroaice 159	Taclituri și cealmale pentru boieri 165	Veșmântul împăratului: Caftanul otoman în epoca premodernă 169	Legile somptuare din Transilvania în secolele XVI–XVIII 184	Legile somptuare din Țara Românească și Moldova 198	Costumul otoman și ruina morală a societății 203	<i>Recomandări de lectură</i> 206									
PARTEA A IV-A: DELICATESE ȘI MIRODENII DE PREȚ												209									
Apa de trandafiri și ritualul mesei 209												Mirodeniile folosite în sud-estul Europei înainte de 1800 219	Arome și bucate 223	Viața socială și ritualul cafelei 228	Viața socială și consumul de tutun 235	Delicatese 242	<i>Recomandări de lectură</i> 252				
PARTEA A V-A: GRIJILE TRUPULUI: DOCTORI ȘI DOFTORII												255									
Doftorii și leacuri în secolul XVII 255												Doctori italieni în Imperiul Otoman 257	Doctori italieni în țările române 264	<i>Recomandări de lectură</i> 269							
PARTEA A VI-A: VIAȚA SOCIALĂ, VIAȚA DE FAMILIE, TIMPUL LIBER												271									
Construcții de anvergură, ierarhii și statut social 271												Sufrageria, sofraua și sacnasiul 284	Covoare turcești între confortul domestic și prestigiul social 293	Muzică, dans și o societate a elitei 296	Vânătoarea 315	De-a v-ați ascunselea: Despre copii în portretele de familie, în gazete și în jurnalele părinților 327	Dintr-un alt veac: Bradul de Crăciun și copiii de altădată 346	<i>Recomandări de lectură</i> 351			
PARTEA A VII-A: MODĂ, LUX ȘI PREFACERILE SOCIETĂȚII																					
SUD-EST EUROPENE												355									
De la moda „veche” la moda „nouă” în Transilvania premodernă 355												Culorile domnitorilor 363	Moda franțuzească și Voltaire cel urât de Dumnezeu 369	„Luxul este și scump, și ieftin” 376	Magazinul de mode 378	O călătorie printre bijuterii 394	Paftale și iar paftale 396	Arme, panoplii și prestigiu 401	Decorațiile 412	<i>Recomandări de lectură</i> 422	

Mulțumiri

Acest volum colectiv dedicat consumului și statutului social a apărut în cadrul proiectului *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe (LuxFaSS)*, cu numărul ERC-2014-CoG no. 646489, finanțat de European Research Council, Horizon 2020 Program, și găzduit de Colegiul Noua Europă, București.

Volumul a reunit membrii echipei *LuxFaSS* din dorința de a oferi unui public cât mai larg rezultatele cercetărilor lor asupra luxului, modei și statutului social în Europa de sud-est. El are la bază o serie de colocvii, ateliere și conferințe internaționale organizate de-a lungul celor cinci ani, oferindu-ne șansa de a ne întâlni, discuta, analiza cultura materială și circulația oamenilor cu unii dintre cei mai buni cercetători din întreaga lume. Instituția gazdă, Colegiul Noua Europă, ne-a fost ca întotdeauna alături. Recunoștința noastră se îndreaptă, către Alina Hera care a știut să descâlcească cu tact problemele administrative și financiare ale unor astfel de întâlniri; către Lelia Ciobotariu, Anca Oroveanu și Valentina Sandu-Dediu care ne-au ajutat și încurajat în toate demersurile noastre pe tot parcursul derulării proiectului; către Marina Hasnaș care a crezut necondiționat în „splendoarea” proiectului nostru, decorând cu migală și afecțiune orice întâlnire.

De-a lungul procesului de editare, grupul editorial Humanitas ne-a oferit întreaga susținere. Mulțumim lui Radu Gârmacea, Dionisie Pîrvuloiu și Iuliei Vladimirov pentru sugestiile utile și atenția acordată acestui volum. Lidia Cotovanu ne-a ajutat cu semnalarea și oferirea unor imagini bune, iar Sorin Iftimi ne-a sprijinit în demersul nostru cu privire la valorificarea imaginilor păstrate în muzeele din Iași. Amândurora le suntem

recunoscători. Mulțumirile noastre îi sunt adresate și lui Iuliu Rațiu, care s-a ocupat de transpunerea în limba engleză a textului de față, colaborând cu fiecare dintre noi în găsirea celor mai bune sensuri ale frazelor noastre.

Cum textul este ilustrat cu sute de imagini, colaborarea cu muzee, arhive și biblioteci a fost necesară. Nicoleta Roman a condus, cu perseverență și răbdare, întreaga corespondență cu instituțiile amintite, asigurându-se că vom avea cele mai bune imagini atât pentru volum, cât și pentru baza de date a proiectului. Echipa îi mulțumește pentru efortul și dedicarea ei.

De asemenea, ținem să mulțumim instituțiilor naționale și internaționale care ne-au oferit suportul în această muncă de echipă: British Library, Londra; Muzeul Universal Joanneum, Graz; Palatul Rectorilor din Croația; The David Collection, Copenhaga; Biblioteca Națională a Franței, Paris; Bpk Bildagentur, Berlin; Biblioteca Gennadius—Școala Americană de Studii Clasice din Atena; Muzeul Benaki, Atena; Biblioteca Medicea Laureanziana, Florența; Muzeul Revoltella, Galeria de Artă Modernă, Trieste; Muzeul Maritim din Kotor; Rijksmuseum, Amsterdam; Arhivele Naționale ale României; Biblioteca Academiei Române; Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”, București; Biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, București; Complexul Național Muzeal „ASTRA”, Sibiu; Complexul Național Muzeal „Moldova”, Iași; Muzeul de Artă, Iași; Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași; Muzeul de Artă, Brașov; Muzeul de Artă, Craiova; Muzeul de Artă „Ion Ionescu-Quintus”, Ploiești; Muzeul Bucovinei, Suceava; Muzeul de Istorie al Transilvaniei; Muzeul Județean de Istorie și Arheologie, Prahova; Muzeul Municipiului București; Muzeul Național Brukenthal; Muzeul Național de Artă al României; Muzeul Național de Istorie a României; Galeria Matica Srpska, Novi Sad; Muzeul orașului Belgrad; Muzeul Topkapi Saray, Istanbul; Üniversitesi Kütüphanesi, Istanbul; Muzeul de Arte Aplicate, Budapesta; Muzeul de Arte Frumoase, Budapesta. Alături de aceste instituții, am colaborat cu o serie de lăcașe de cult care ne-a facilitat accesul la picturile murale și votive din interioarele lor. Le asigurăm de întreaga noastră recunoștință.

Prezentarea autorilor

Constanța Vintilă este cercetătoare la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română. Directoarea proiectului european: *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (vezi <http://luxfass.nec.ro>).

Scrieri : *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească (1750–1860)*, Humanitas, București, 2015; *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazy primii modernități românești (1780–1860)*, Humanitas, București, 2013; *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, Editura Humanitas, București, 2004, reeditare în 2011; tradusă în germană cu titlu *Im Schalwar und mit Baschlik. Kirche, Sexualität, Ehe und Scheidung in der Walachei im 18. Jarhundert*, Frank&Timmme, Berlin, 2013.

Alte scrieri: Dimitrie Foti Merișescu, *Tineretele unui ciocoiș. Viața lui Dimitrie Foti Merișescu de la Colentina, scrisă de el însuși la 1817*, ediție critică, introducere și note de Constanța Vintilă-Ghițulescu, Humanitas, București, 2019; *Focul amorului: despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750–1830)*, Humanitas, (2006), tradusă în germană cu titlul *Liebesglut : Liebe und Sexualität in der rumänischen Gesellschaft 1750–1830*, Frank&Timme, Berlin, 2011.

Coordonatoarea volumelor: *Women, Consumption, and the Circulation of Ideas in South-Eastern Europe, 17th–19th Centuries*, Brill, 2017; *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth–XXth Centuries)*, Cambridge Scholars Publishing, 2011.

Giulia Calvi este profesoară în cadrul Departamentului de Științe Istorice și Patrimoniu la Universitatea din Siena, cu specialitatea istorie premodernă. Din 2004 și până în 2012 a fost directorul secțiunii „Gender History in Europe and the World (XVI–XIX)” din cadrul Departamentului de Istorie și Civilizație al Institutului Universitar European din Florența. Este cercetătoare în cadrul proiectului european: *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (<http://luxfass.nec.ro>).

Scrieri: *Histories of a plague year. The social and the imaginary in Baroque Florence*, California University Press, 1989; *Il contratto morale. Madri e figli nella Toscana moderna*, Laterza, Roma–Bari, 1994; *Barocco al femminile*, Laterza, Roma, 1992; *La Mujer barroca*, Alianza, Madrid, 1995; *Le Donne Medici nel sistema europeo delle corti*, Polistampa, Florența, 2008 (împreună cu Riccardo Spinelli). Ultimele publicații se opresc asupra circulației imaginilor, textelor și culturii materiale: *Imperial Fashions: Cashmere Shawls between Istanbul, Paris and Milan (Eighteenth and Nineteenth Centuries)*, în „European History Yearbook”, vol. 20; *Dress and Cultural Difference in Early Modern Europe*, ed. By Cornelia Aust, Denise Klein & Thomas Weller, 2019, pp. 159–176; *Healing, Translating, Collecting. Doctor Michelangelo Tilli across the Ottoman Empire (1683–1685)*, în „Cromohs”, 21 (2017–2018), pp. 55–69; *Translating imperial practices, knowledge, and taste across the Mediterranean. Giulio Ferrario and Ignatius Mouradgea d’Ohsson*, în Constanța Vintilă-Ghițulescu (ed.), *Women, Consumption and the Circulation of Ideas in South-Eastern Europe, 17th-19th centuries*, Brill, Leiden, 2018, pp. 12–46.

Mária Pakucs-Willcocks este cercetătoare la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română. Preocupată de istoria orașului Sibiu și de rețelele comerciale construite în jurul acestui important centru urban al Europei de sud-est, cercetătoare în cadrul proiectului european *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (<http://luxfass.nec.ro>).

Scrieri: *Sibiul veacului al XVI-lea. Buna rânduială a unui oraș transilvănean*, Humanitas, București, 2018; *Sibiu-Hermannstadt. Oriental trade in sixteenth century Transylvania*, Böhlau Verlag, Köln, 2007 (seria Städteforschung, vol. 73).

Ediția primei cărți a orașului Sibiu: „zu urkundt in das Stadbuch lassen einschreiben“. *Die ältesten Protokolle von Hermannstadt und der Sächsischen Nationsuniversität (1522–1565)*, ed. Mária Pakucs-Willcocks, Schiller Verlag, Sibiu/Bonn, 2015.

Nicoleta Roman este cercetătoare la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, Academia Română. Preocupată de istoria socială și economică, istoria femeilor și istoria copiilor din Țara Românească, în secolele XVIII–XIX, prin prisma bunurilor, a mobilității și a culturii materiale asociate lor, subiecte de lucru privite în context sud-est european. Cercetătoare în cadrul proiectului european *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (<http://luxfass.nec.ro>).

Scrieri: *Deznădăjduită muiere n-au fost ca mine. Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, Humanitas, București, 2016.

Coordonatoarea volumelor: *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII–XX)*, Editura Nemira, București, 2015; *Orphans and Abandoned Children in European History, Sixteenth to Twentieth Centuries*, Routledge, Londra, 2017.

Michał Wasiucionek este cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“, Academia Română. Preocupat de teoria rețelelor, patronaj, clientelism și comunitățile periferice în sud-estul Europei, secolul al XVII-lea, cu un interes aparte pentru țările române, Imperiul Otoman și spațiul polono-lituanian. Cercetător în cadrul proiectului european *Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe* (<http://luxfass.nec.ro>).

Scrieri: *The Ottomans and Eastern Europe. Borders and Political Patronage in the Early Modern World*, Tauris, London–New York, 2019.

Introducere

CONSTANȚA VINTILĂ

Conformarea la canoanele modei a reprezentat de-a lungul vremii un indicator fidel al bunăstării și al statutului social. Veșmintele elitelor din sud-estul Europei în secolul al XVIII-lea, se adaptează, cum era de așteptat, modei otomane: anterie lungi și giubele blănite, papuci de saftian și ișlice brumării, șalvari de mătase și cintieni brodați cu fir, rochii de serasir și fermenele de catifea. Moda se supune însă altor norme dincolo de Carpați, de îndată ce lăsăm în urmă Moldova și Valahia, căci Transilvania își schimbă, prin Pacea de la Karlowitz (1699), statutul, „stăpânul” și preferințele vestimentare. Elita nobililor și a negustorilor privește acum spre Buda și Viena, chiar dacă moștenirea otomană rămâne multă vreme prezentă în gusturi, conduită și limbaj. De altminteri, Compania Negustorilor Greci din Sibiu și Compania Negustorilor Greci din Brașov introduc, odată cu mărfurile lor „orientale”, un limbaj economic specific, o serie de practici financiare și un stil de viață care pot fi documentate până la sfârșitul secolului al XIX-lea. De la Constantinopol la Viena, de la Edirne la Leipzig, drumurile Europei de sud-est sunt străbătute de negustori cunoscuți sub numele generic de „greci”. Încurajați de creșterea consumului, ei construiesc rețele comerciale, își dezvoltă afacerile și clădesc case, devenind, la rândul lor, o clasă de consumatori. Negustorii au încercat să creeze, acolo unde s-au așezat, comunități care să semene cu cele pe care le lăsaseră în urmă și pe care să le poată numi „acasă”; s-au străduit, totodată, să procure diverse lucruri și alimente familiare. Așa au apărut lăcașuri de cult (sinagogi, biserici catolice, protestante, „grecești” sau „sârbești”) și școli care să răspundă nevoilor lor spirituale și sociale. Călătorind prin sud-estul Europei, călătorul descoperă stiluri arhitectonice,

podoabe, feluri de mâncare, sărbători și obiceiuri aparținând unei moșteniri comune. Toate acestea trecuseră, desigur, printr-o serie de prefaceri și transformări, potrivit contextului istoric sau circumstanțelor sociale și politice. Această parte a continentului ne oferă, prin urmare, mai multe povești, mai multe tradiții, mai multe modernități, reunind deopotrivă similarități și diferențe.

În perioada regimurilor comuniste, istoriografia vremii prezenta adesea societățile balcanice în alb și negru, descriind o lume în care o clasă suprapusă de oameni înstăriți, cu numeroase privilegii, exploata țărănimea săracă și înapoiată. „Jugul otoman“ și-a lăsat amprenta asupra întregii societăți, devenind răspunzător pentru bună parte dintre decalajele culturale și economice ale regiunii. Dinamica socială a sud-estului Europei este desigur mult mai complexă, așa cum au demonstrat de altfel autorii studiului de față în cercetările lor. Categoriile sociale erau diverse, iar relațiile dintre ele se construiau în funcție de contextul cultural, social și economic. Exista, spre exemplu, o pătură a negustorilor înstăriți, care se regăsea în mai toate centrele urbane din sud-estul Europei, așa cum vom arăta în cuprinsul lucrării. La Brașov și Sibiu se păstrează o serie de documente ce le-au aparținut. Scrise în română, greacă, germană, latină, maghiară, italiană sau franceză, documentele confirmă diversitatea culturală, etnică și socială a categoriilor care au contribuit la creșterea consumului în Europa de sud-est. O casă comercială importantă avea întotdeauna legături în orașele și târgurile unde expedia mărfuri; din acele locuri primea alte mărfuri, dar și o serie de informații. În calitate de membri ai unei familii sau asociații, negustorii scriau și expediau scrisori ce traversau zilnic regiunea, legând Constantinopol de Serres, Edirne, București, Iași, Brașov, Sibiu, Zemun (Zelim), Belgrad, Veneția, Trieste, Viena, Graz, Leipzig.

Potrivit istoricului Jan de Vries, gospodăriile se transformă pe măsură ce anumite bunuri devin accesibile ca urmare a scăderii prețurilor. Aceste produse, și anume mirodeniile, cafeaua, ceaiul, tutunul, bumbacul, anumite articole de îmbrăcăminte, cărțile etc., greu de procurat în secolul al XVII-lea, intră în consumul cotidian pe parcursul secolului al XVIII-lea. Răspândirea lor pe scară largă remodelează lumea, care se adaptează noilor gusturi și mode, și contribuie în secolul următor la schimbarea societăților și la formarea statelor moderne în sud-estul Europei.

Iată cum definea civilizația în decembrie 1837 Mihail Kogălniceanu, aflat la Berlin, într-o scrisoare adresată surorilor sale din Iași: „*La vraie civilisation consiste dans l'amour de la patrie et de son prochain, dans le respect pour les lois, dans l'abolition de l'esclavage, qui subsiste encore dans notre pays, à notre honte, dans l'égalité des personnes, sans distinction de rang et de naissance*”¹. Unul dintre cei mai importanți oameni politici din Principatele Dunărene, cu studii la Berlin și Lunéville, Kogălniceanu lega schimbările exterioare de necesitatea unor prefaceri profunde în structura societății. Schimbarea veșmintelor și a gusturilor nu era de ajuns; ea trebuia însoțită de întemeierea unor instituții capabile să contribuie la educarea spiritului. Ideile circulă însă odată cu oamenii, care poartă cu ei nu doar bunuri și obiecte, ci și germenii schimbării.

Lucrarea de față își propune să facă accesibile rezultatele proiectului *Lux-FaSS* (Luxury, Fashion and Social Status in Early Modern South-Eastern Europe) unui număr cât mai mare de cititori. Din acest motiv, am ales să spunem poveștile oamenilor, lucrurilor și locurilor descoperite pe parcursul investigațiilor noastre referitoare la regiunea Europei de sud-est la începutul epocii moderne. În spatele fiecărei povești se ascunde, desigur, un susținut efort de documentare în diverse muzee și fonduri arhivistice. Activitatea academică a membrilor echipei este prezentată detaliat pe pagina web a proiectului (<http://luxfass.nec.ro/>).

Temele centrale ale demersului nostru – luxul, moda și statutul social – au stârnit interes și în afara țării, atrăgând numeroși participanți la conferințele și workshopurile organizate, dar și un public dornic să cunoască rezultatele cercetării întreprinse. De altfel, fiecare din cele șapte părți ale volumului include recomandări de lectură pentru cititorii dornici să aprofundeze acest subiect, cărui noi i-am dat conturul unei povești. Printre aceste recomandări de lectură se află, desigur, și referințe la studiile academice publicate de membrii proiectului *LuxFaSS* în prestigioase reviste științifice.

1. „Adevărata civilizație stă în dragostea pentru țară și pentru viitorul său, în respectul față de lege, în renunțarea la robie, care la noi, din păcate, există încă, în egalitatea tuturor locuitorilor, fără deosebire de rang și de obârșie.” (fr.).

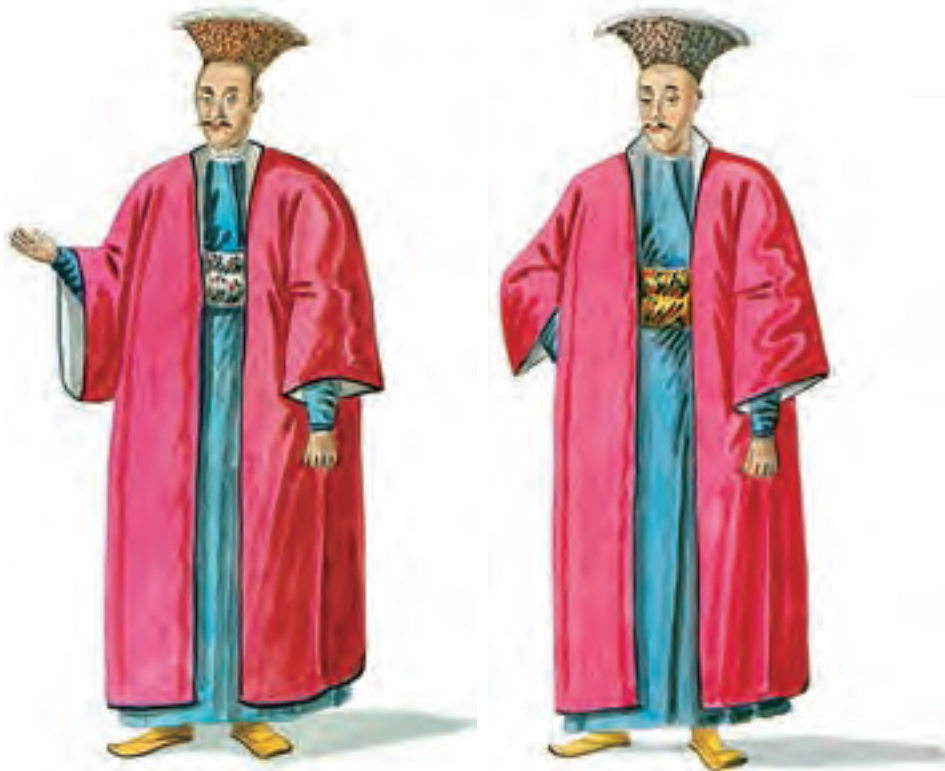
PARTEA I

Sursele consumului

O introducere în sursele consumului

CONSTANȚA VINTILĂ

Inainte de a discuta despre consum, ne vom opri asupra surselor documentare de la care a pornit demersul nostru. Autorii și-au propus să valorizeze cu precădere sursele noi, atât pentru a fi introduse în circuitul istoriografic, cât și pentru a pune în lumină specificul regiunii. Sursele istoriografice sunt, desigur, mult mai numeroase decât am putut include în lucrare; le-am păstrat pe cele mai reprezentative. Lista referințelor rămâne însă deschisă și poate fi completată oricând, cu noi și noi exemple. Materialele disponibile au fost valorificate în funcție de relevanța informațiilor oferite despre oameni, obiceiuri, consum, preferințe vestimentare sau culinare. De pildă, în arhivele țărilor române nu s-au păstrat albume înfățișând veșminte, chiar dacă ele vor fi circulat în rândul elitelor. Interesul pentru realizarea unor astfel de lucrări nu s-a materializat, iar astăzi putem vedea reprezentări grafice ale locuitorilor din sud-estul Europei grație litografiilor, miniaturistilor, desenatorilor sau gravurilor străini. Moldoveanul, valahul, grecul, armeanul, bulgarul, tătarul, sârbul sunt deseori personajele principale ale lucrărilor ce ilustrează costume. Chipurile, hainele și obiceiurile lor stârnesc atât de mult interes, încât numeroși cărturari și desenatori pornesc în călătorii dificile de-a lungul imperiilor, doar ca să-i surprindă în ipostaze inedite. Fototeca realizată de Fundația Aikaterini Laskaridis din Atena sub titlul de *Travelogues* cuprinde un număr însemnat de albume înfățișând veșminte și reprezentări grafice din relatările de călătorie. Atunci când privim ilustrațiile, observăm că

„Bărbat înstărit din Valahia“, în două ipostaze asemănătoare (în stânga, acuarelă din 1809, în dreapta alta, datată în 1829). Biblioteca Gennadius, Școala Americană de Studii Clasice din Atena.

imaginile sunt preluate dintr-o sursă în alta, reajustate și reinterpretate. Planșele au circulat și separat și au fost incluse în diverse alte narațiuni sau albume.

Să ne oprim o clipă asupra imaginii care-l reprezintă pe „bărbatul înstărit din Valahia“: acesta este zugrăvit în costume foarte asemănătoare, dar în posturi diferite, o dată într-un album realizat în 1809 (*Costumes: A collection of 89 original Drawings, in water-colors, of Publick Officers and others in Turkey*), și a doua oară în 1829 (*Album containing 77 original watercolour drawings of Greek and other Oriental costumes*). Bineînțeles că arta medievală și premodernă din sud-estul Europei include și o serie de reprezentări vizuale, dar fără a se apropia de numărul celor din teritoriile locuite de otomani, așa cum arată în cele ce urmează Michał Wasiucionek. Nu este

Rochia cneaghinei Pascalina (finele veacului al XVI-lea, Muzeul Național al Bucovinei, nr. inventar E 6173).

vorba aici numai de țările române, ci și de alte ținuturi din sud-estul Europei, cunoscute mai ales datorită unor cărturari și gravori remarcabili, după cum vom vedea în documentarea Giuliei Calvi. Neavând instrumentele și cunoștințele necesare unui astfel de demers, moldoveanul, valahul, grecul, armeanul, bulgarul, tătarul și sârbul s-au lăsat imortalizați de artiștii străini. Este de la sine înțeles că ilustrațiile au fost realizate urmărind canoanele și ideile tributare epocii.

Oprindu-se asupra celor mai importanți creatori de albume, Giulia Calvi punctează elocvent capcanele unei astfel de întreprinderi și stereotipurile existente la acea vreme.

Odată cu impunerea conceptului de istorie globală, dezvoltat în jurul cercetărilor lui Maxine Berg și a grupului de cercetători de la Universitatea din Warwick, obiectele și bunurile menționate în catagrafii și registre au căpătat noi semnificații, făcând legătura între diverse ținuturi, clase sociale și medii culturale. Arhivele sud-est europene păstrează un număr însemnat de documente, multe dintre ele încă inedite, care evidențiază dinamismul acestei regiuni în privința dezvoltării consumului. Unele dintre obiectele respective au fost păstrate și au ajuns în patrimoniul muzeelor, devenind mărturii de neocolit în reconstituirea epocilor trecute. Oferim astfel un exemplu relevant pentru studierea consumului, subliniind și rolul arheologilor, al muzeografilor și al restauratorilor în readucerea acestor obiecte la viață. Dacă istoricii au scris despre Luca Stroici, marele logofăt al Moldovei, arheologii au scos la lumină informații despre soția sa, cneaghina Pascalina. Rochia și corsajul cu care a fost așezată jupânița în mormântul său, din Biserica Sfântul Nicolae de la Mănăstirea Probota, au fost descoperite recent și se păstrează astăzi la Muzeul Național al Bucovinei.

Țesută din mătase și dantelă, rochia brodată cu fir de argint aurit a fost reconstituită cu migală și delicatețe. Corsajul este și el tot din mătase și dă mărturie despre rafinamentul țesăturii, dar și despre minuțiozitatea muncii de restaurare, care a dat glas poveștii acestui veșmânt. În lucrarea de față, facem referire la aceste obiecte și la istoriile lor pentru a ne ilustra poveștile. Rolul echipei noastre a fost și de a oferi semnificații noi unor obiecte expuse uneori în muzee ca trofee ale vremurilor trecute, dar delimitate de cultura lor de origine. Provocarea la care am încercat să răspundem a fost de a reconecta artefactele cu anumite locuri și comunități, adunând astfel noi informații și explicând anumite comportamente, emoții sau preferințe.

În afară de aceste artefacte valoroase din perspectiva cercetărilor asupra dezvoltării consumului și a societăților sud-est europene, muzeele au păstrat un număr considerabil de imagini ce ilustrează elitele locale. Mobilitatea pictorilor a contribuit la răspândirea gustului pentru arta portretului și a stimulat dezvoltarea interesului pentru genealogie ca modalitate de reconstituire a ascendenței unui neam. Arta lor este promovată de gazetele vremurilor, alături de o serie de noutăți care transformă vizual lumea din sud-estul Europei.

Albumele otomane de costume

MICHAEL WASIUCIONEK

In timpul șederii sale la Bitlis în 1655, fostul mare vizir Melek Ahmed pașa a fost chemat să rezolve un litigiu legat de o carte. Un musulman cumpărase un manuscris scump al *Şah-Namè* (*Cronica şahilor*), capodoperă a literaturii persane, de altfel foarte îndrăgită de otomani. Cumpărătorul era însă nemulțumit de ilustrațiile bogate ce însoțeau textul, căci, „conform credinței sale, pictura era interzisă; de aceea a luat un cuțit turcesc și a scrijelit ochii celor din imagini, de parcă le-ar fi scos [ochii], și așa a găurit toate paginile. Altora le-a desenat linii peste beregată, de parcă i-ar fi sugrumat“. După aceea, cumpărătorul a refuzat să plătească prețul cerut pentru carte, susținând că ilustrațiile erau interzise, iar vân-